ERKIN IQTISODIY ZONALARNING HUDUDLAR INVESTITSION JOZIBADORLIGIGA TA'SIRI

M.D.Omongaldiyev
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti magistri

Annotatsiya
Mazkur tezisda erkin iqtisodiy zonalarning hududlar investitsion jozibadorligini oshirishdagi o'rni va iqtisodiy ahamiyati tadqiq etilgan. Erkin iqtisodiy zonalar faoliyati orqali mahalliy va xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, zamonaviy ishlab chiqarish quvvatlarini shakllantirish, transport va muhandislik-kommunikatsiya infratuzilmasini rivojlantirish, eksport salohiyatini kengaytirish hamda yangi ish o'rinlarini yaratish imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, erkin iqtisodiy zonalarning hududiy investitsion muhitga bevosita va bilvosita ta'sir mexanizmlari tahlil qilingan. O'zbekiston Respublikasida maxsus iqtisodiy zonalar faoliyatining amaldagi holati rasmiy statistik ma'lumotlar asosida ko'rib chiqilib, hududlarning investitsion jozibadorligini yanada oshirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: erkin iqtisodiy zona, maxsus iqtisodiy zona, investitsion jozibadorlik, investitsiya muhiti, xorijiy investitsiyalar, hududiy rivojlanish, sanoat, infratuzilma, eksport, bandlik.

Kirish

Jahon iqtisodiyotida hududlarning investitsion raqobatbardoshligini oshirish, xorijiy kapitalni jalb qilish va zamonaviy ishlab chiqarishlarni tashkil etish davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, erkin iqtisodiy zonalar investorlar uchun qulay tashkiliy, huquqiy va iqtisodiy sharoitlarni yaratish orqali hududlarning investitsion salohiyatini ro'yobga chiqarishga xizmat qiluvchi muhim vosita sifatida namoyon bo'lmoqda.

UNCTAD tomonidan maxsus iqtisodiy zonalar investitsiyalarni jalb qilishning muhim siyosiy instrumentlaridan biri sifatida e'tirof etilgan. Jahon tajribasi muvaffaqiyatli faoliyat yuritadigan iqtisodiy zonalar investitsiyalarni jalb qilish bilan bir qatorda hududlarning global qiymat zanjirlariga integratsiyalashuvi, sanoat modernizatsiyasi va yangi ishlab chiqarish tarmoqlarining shakllanishiga ham xizmat qilishini ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasida ham erkin iqtisodiy zonalar investitsiya siyosatining muhim tarkibiy qismiga aylangan. Amaldagi "Maxsus iqtisodiy zonalar to'g'risida"gi O'RQ-604-son Qonunga muvofiq, erkin iqtisodiy zona maxsus iqtisodiy zonalarning turlaridan biri hisoblanib, u yangi ishlab chiqarish quvvatlarini tashkil etish, yuqori texnologiyali, zamonaviy, raqobatbardosh, import o'rnini bosuvchi va eksportga yo'naltirilgan mahsulotlar ishlab chiqarishni rivojlantirishga qaratilgan.

Shu bois erkin iqtisodiy zonalarning hududlar investitsion jozibadorligiga ta'sirini o'rganish, ushbu ta'sirning asosiy omillarini aniqlash va mavjud mexanizmlarni takomillashtirish bugungi kunda dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri hisoblanadi.

Asosiy qism

Hududning investitsion jozibadorligi deganda investorning muayyan hududga kapital kiritish bo'yicha qaroriga ta'sir qiluvchi iqtisodiy, institutsional, infratuzilmaviy, resurs, bozor va ijtimoiy shart-sharoitlarning majmui tushuniladi. Hududda xomashyo bazasi yoki mehnat resurslarining mavjudligi o'z-o'zidan investitsiya oqimini kafolatlamaydi. Investor uchun huquqiy barqarorlik, ishlab chiqarish

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

infratuzilmasi, logistika imkoniyatlari, davlat xizmatlarining sifati, bozorlarga chiqish imkoniyati hamda loyihaning iqtisodiy rentabelligi ham muhimdir.

Erkin iqtisodiy zonalar mazkur omillarning bir qismini yagona hudud doirasida mujassamlashtirishi bilan ahamiyatlidir. Avvalo, EIZlarning tashkil etilishi hududning institutsional investitsion muhitini yaxshilaydi. Investorlarning loyihalarni amalga oshirishi uchun maxsus huquqiy rejim, muayyan soliq va bojxona preferensiyalari, yer maydonlarini ajratish va ma'muriy tartib-taomillarni soddalashtirish kabi mexanizmlarning mavjudligi investitsiya xarajatlari va tavakkalchiliklarini kamaytirishga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, erkin iqtisodiy zonalar hudud infratuzilmasining rivojlanishiga turtki beradi. EIZlarning samarali faoliyat ko'rsatishi elektr energiyasi, tabiiy gaz, suv, avtomobil va temir yo'l, telekommunikatsiya, omborxona va logistika xizmatlari kabi zarur infratuzilmaning mavjud bo'lishini talab etadi. Natijada zona uchun barpo etilgan infratuzilmadan unga yaqin hududlardagi korxonalar va tadbirkorlik subyektlari ham foydalanishi mumkin. Bu esa EIZning iqtisodiy ta'sirini uning ma'muriy chegaralaridan tashqariga chiqaradi.

Uchinchidan, EIZlar investitsiyalarning hududiy konsentratsiyasini ta'minlaydi. Muayyan hududda bir nechta investitsiya loyihalarining bir vaqtda amalga oshirilishi ishlab chiqaruvchi, yetkazib beruvchi va xizmat ko'rsatuvchi korxonalar o'rtasida kooperatsiya aloqalarini shakllantiradi. Natijada sanoat aglomeratsiyasi, mahalliy ta'minot zanjirlari va biznes xizmatlari rivojlanadi. Bir yirik investorning muvaffaqiyatli faoliyati boshqa investorlar uchun ham hududning ishonchliligi to'g'risida ijobiy signal vazifasini bajaradi.

To'rtinchidan, erkin iqtisodiy zonalar hududning eksport salohiyatini oshirish imkonini beradi. Eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarish korxonalarining tashkil etilishi hududning xalqaro iqtisodiy aloqalarini kengaytiradi, tashqi bozorlar bilan bog'liqligini kuchaytiradi va xorijiy valyuta tushumlarining oshishiga xizmat qiladi. Ayniqsa, yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlar eksportining kengayishi hududning iqtisodiy ixtisoslashuvini takomillashtirishga olib keladi.

Beshinchidan, EIZlar hududlardagi mehnat bozoriga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Yangi investitsiya loyihalarining amalga oshirilishi doimiy va yuqori malaka talab etadigan ish o'rinlarini yaratadi. Ishlab chiqarishda zamonaviy texnologiyalarning joriy qilinishi mahalliy mutaxassislarning kasbiy ko'nikmalarini oshirishni ham talab qiladi. Natijada kadrlar tayyorlash tizimi va real iqtisodiyot o'rtasidagi hamkorlik rivojlanishi mumkin.

O'zbekiston tajribasi iqtisodiy zonalarning investitsiya va ishlab chiqarish jarayonlarida sezilarli o'rin egallayotganini ko'rsatadi. Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2026-yil 1-yanvar holatiga respublikada ishtirokchisi mavjud 31 ta maxsus iqtisodiy zonada 1 127 ta korxona faoliyat yuritgan. 2025-yil davomida ushbu korxonalar tomonidan asosiy kapitalga 15 490,1 mlrd so'm investitsiya yo'naltirilgan, sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi esa 61 823,4 mlrd so'mni tashkil qilgan. 2025-yilda MIZlarda 18 178 ta yangi ish o'rni yaratilgan.

Mazkur ko'rsatkichlar maxsus iqtisodiy zonalar hududlarda kapital, ishlab chiqarish va mehnat resurslarining muayyan darajada konsentratsiyalashuvini ta'minlayotganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, rasmiy statistika maxsus iqtisodiy zonalarning barcha turlarini umumlashtirgan holda berilganini e'tiborga olish kerak. Ya'ni mazkur ko'rsatkichlar faqat erkin iqtisodiy zonalarning emas, balki amaldagi qonunchilikda belgilangan MIZlar tizimining umumiy natijalarini aks ettiradi.

2025-yil 4-martdagi PF-41-son Farmonda maxsus iqtisodiy va sanoat zonalari faoliyati samaradorligini oshirish bo'yicha yangi vazifalar belgilandi. Xususan, 2025-yil uchun maxsus iqtisodiy

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

zonalarda 2,3 milliard AQSH dollari miqdorida investitsiyalarni o'zlashtirish, eksportni 1 milliard AQSH dollariga, ishlab chiqarishni 4,3 milliard AQSH dollariga yetkazish hamda 12 mingta yangi doimiy ish o'rnini yaratish maqsadli ko'rsatkich sifatida belgilangan edi.

Erkin iqtisodiy zonalarning hududlar investitsion jozibadorligiga ta'sirini quyidagi mantiqiy bog'liqlikda ifodalash mumkin:

EIZ → qulay investitsiya sharoiti → investitsiyalar oqimi → yangi ishlab chiqarish → infratuzilma va kooperatsiya → bandlik va eksport → hudud iqtisodiy salohiyatining oshishi → yangi investorlar uchun jozibadorlikning kuchayishi.

Bu jarayonda multiplikativ samara yuzaga keladi. Ya'ni EIZga kiritilgan dastlabki investitsiya faqat zona rezidenti faoliyati bilan cheklanib qolmay, transport, logistika, qurilish, xizmat ko'rsatish, xomashyo yetkazib berish va boshqa tarmoqlarda ham qo'shimcha iqtisodiy faollikni shakllantirishi mumkin.

Biroq EIZ mavjudligining o'zi hududning yuqori investitsion jozibadorligini avtomatik ravishda ta'minlamaydi. Xalqaro tajribada ayrim zonalar mahalliy iqtisodiyot bilan yetarlicha integratsiyalashmagan, asosan fiskal imtiyozlarga bog'liq yoki infratuzilma xarajatlariga nisbatan kam iqtisodiy natija bergan holatlar ham uchraydi. Shu sababli xalqaro tashkilotlar zonalarning muvaffaqiyatini faqat imtiyozlar bilan emas, balki sifatli infratuzilma, yaxshi boshqaruv, aniq ixtisoslashuv, malakali mehnat resurslari va mahalliy iqtisodiyot bilan aloqalarning rivojlanganligi bilan bog'laydi.

Shundan kelib chiqib, O'zbekistonda EIZlarning hududlar investitsion jozibadorligiga ta'sirini kuchaytirish uchun bir nechta yo'nalishga ustuvor ahamiyat berish maqsadga muvofiq. Bunda hududlarning tabiiy, iqtisodiy va mehnat salohiyatidan kelib chiqib zonalarning aniq ixtisoslashuvini belgilash, investorlar uchun tayyor muhandislik infratuzilmasini yaratish, mahalliy korxonalarni EIZ rezidentlarining ta'minot zanjirlariga kengroq jalb etish, "yagona darcha" tamoyili asosidagi xizmatlar sifatini oshirish, yuqori texnologik va eksportbop loyihalarga ustuvorlik berish hamda EIZlarning hudud iqtisodiyotiga real ta'sirini muntazam baholab borish zarur.

Hududiy samarani baholashda faqat EIZga jalb qilingan investitsiyalar hajmiga emas, balki zona tashkil etilgandan keyingi hududiy o'zgarishlarga ham e'tibor qaratish maqsadga muvofiq. Xususan, hududga jami investitsiyalar oqimining o'sishi, xorijiy investitsiyalar ulushi, yangi korxonalar soni, sanoat ishlab chiqarishi, eksport hajmi, mehnat unumdorligi, yangi ish o'rinlari, mahalliy yetkazib beruvchilar soni va infratuzilmaning rivojlanishi kabi ko'rsatkichlarni birgalikda tahlil qilish lozim.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, erkin iqtisodiy zonalar hududlarning investitsion jozibadorligini oshiruvchi muhim iqtisodiy mexanizm hisoblanadi. Ular investorlarning boshlang'ich xarajatlarini kamaytirish, tadbirkorlik uchun qulay institutsional muhit yaratish, zamonaviy infratuzilmani rivojlantirish, ishlab chiqarish va eksport salohiyatini oshirish hamda yangi ish o'rinlarini yaratish orqali hududiy iqtisodiy rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ayni vaqtda erkin iqtisodiy zonalarning samaradorligi faqat soliq va bojxona imtiyozlari hajmiga bog'liq emas. Ularning real iqtisodiy samarasi zonaning hudud iqtisodiyoti bilan integratsiyalashuvi, mahalliy korxonalar bilan kooperatsiyasi, transport-logistika sharoiti, inson kapitali, boshqaruv sifati va investorlar uchun yaratilgan xizmatlarning barqarorligiga bevosita bog'liq.

O'zbekiston sharoitida EIZlarni rivojlantirish siyosatini hududlarning qiyosiy ustunliklariga mos ravishda amalga oshirish, investitsiya loyihalarini tanlashda ularning texnologik darajasi, eksport

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

salohiyati, mahalliylashtirish imkoniyati va yaratiladigan qo'shilgan qiymatga alohida e'tibor qaratish maqsadga muvofiq. Shuningdek, har bir zona faoliyatining hudud investitsion jozibadorligiga ta'sirini alohida indikatorlar asosida muntazam baholash zarur.

Shunday qilib, samarali faoliyat yuritadigan erkin iqtisodiy zonalar nafaqat alohida investitsiya loyihalarini amalga oshirish maydoni, balki butun hududning investitsion imijini shakllantirish, xususiy kapital oqimini jadallashtirish va uzoq muddatli iqtisodiy o'sishni ta'minlashning strategik vositasiga aylanishi mumkin.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 17-fevraldagi O'RQ-604-son "Maxsus iqtisodiy zonalar to'g'risida"gi Qonuni. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi — Lex.uz.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 4-martdagi PF-41-son "Maxsus iqtisodiy va sanoat zonalari faoliyatining samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoni . Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi — Lex.uz.
3. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. O'zbekiston Respublikasida maxsus iqtisodiy zona, kichik sanoat zonasi, texnopark va klasterlar faoliyati. 2025-yil yanvar–dekabr — Toshkent, 2026.
4. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). World Investment Report 2019: Special Economic Zones. — New York and Geneva: United Nations, 2019.
5. Farole, T. Special Economic Zones in Africa: Comparing Performance and Learning from Global Experience. — Washington, D.C.: World Bank, 2011.
6. Akinci, G., Crittle, J. Special Economic Zones: Performance, Lessons Learned, and Implications for Zone Development. — Washington, D.C.: World Bank, 2008.
7. Zeng, D. Z. Global Experiences with Special Economic Zones: With a Focus on China and Africa. — Washington, D.C.: World Bank, 2015.
8. Frick, S. A., Rodríguez-Pose, A., Wong, M. D. Toward Economically Dynamic Special Economic Zones in Emerging Countries. Economic Geography. — 2019. — Vol. 95, No. 1. — P. 30–64.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.